

ПРИЛОЗИ
ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА
И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Приредувач: Катица КУЛАВКОВА

Скопје
Македонска академија на науките и уметностите

2021

Дејан БОРИСОВ

ТЕОДОСИЈ ГОЛОГАНОВ – СКОПСКИ МИТРОПОЛИТ (1885–1892)

Вовед

Средновековното непишано правило: *Ако имаш автoкефална ѿмесна ѿправославна црква, ѿоѓаш и ѿвојатна држава е ѿризнатна*, е максима што ја користат сите православни држави. Во XIX и XX век оваа максима се дополнува: *Ако имаш ѿмесна ѿправославна црква, ѿоѓаш ѿосѿоуиш и како народ*. Врз основа на оваа и вака дополнета максима, се создаваат балканските држави во XIX век, како и новосоздадените држави во Европа во текот на XX век. Имајќи го ова предвид, митрополитот на Скопје Теодосиј Гологанов претставува најзначајна црковна личност од македонската историја во периодот од укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 година до нејзината обнова како Македонска православна црква, во 1958 година. Имено, тој е првиот и единствен православен епископ кој се обидел да ја обнови Охридската архиепископија. Неговиот подвиг е неверојатен, ако се има предвид дека, кога е тој митрополит на Скопје (1885–1892), не постои македонска држава што би го поддржала и би му помогнала. Македонија е под турска власт, а македонскиот народ е под удар на бугарската, грчката, српската, романската, римокатоличката и протестантските пропаганди.

Неговата историска важност е поткрепена и од фактот дека уште пред создавањето на Македонската револуционерна организација, тој успеал да го обедини македонскиот народ околу идејата за обнова на Охридската архиепископија, не само на територија на Скопската епархија туку и на територија на цела Македонија. Но, и покрај сето ова, тој е една од најмалку истражуваните личности од македонската црковна историја, а податоците за него се препишуваат и се повторуваат од неколку дела (Теодосиј Скопски 1922: 132–136, 212–219); Бобчев 1927; Димевски 19656).

1. Теодосиј Гологанов – искачувањето низ црковната јерархија

Васил (Теодосиј) Гологанов е роден во свештеничко семејство, на 7 јануари 1846 година, во селото Трлис (Стрезов 1891: 70).¹ Васил е роден слеп. Прогледал на 12-годишна возраст, а неговиот татко, свештеник и учител во нивното село, уште кога се родил дал завет: ако син му прогледа, ќе го посвети на Бога. По ова, семејството се сели во градот Сер и, почитувајќи го дадениот завет, на 14-годишна возраст Васил бил испратен во манастирот посветен на свети Јован Крстител. Во 1862 година примил монашки потстриг и го добил името Теодосиј, а по кратко време примил и јероѓакошки чин. Ракополагањето го извршил мелничкиот епископ Прокопиј, подоцна херцеговски митрополит (Grulch 1977: 73–74), каде што јероѓакошот Теодосиј ќе ја извршува должноста протосинѓел (Радосављевиќ 2013: 53–54). Таму останал две години, го научил српскиот јазик и учествувал во херцеговското ослободително движење, а според неговото сведоштво „бил поканет да учествува во раширувањето на ослободителното движење во Македонија“ (Бобчевъ 1927: 55). Оттаму преку Солун тргнува за Сер, но турската власт го уапсила, а серскиот митрополит Неофит издејствувал да биде ослободен. Потоа Теодосиј се вратил во Серскиот манастир. Образованието во манастирот било на грчки јазик, а Теодосиј се истакнувал меѓу останатите осумдесетина монаси по својата духовност и интелектуални дарби. Поради ова бил задолжен да се грижи за една од манастирските цркви во градот Сер. Како услов да ја прифати оваа должност било да го продолжи својот монашки подвиг со надградување на своето образование во класичната грчка гимназија во градот. Во овој период, заедно со брат му Никола Гологанов, роднината Иван Гологанов и Дионисиј Москов, соработувал со Стефан Верковиќ на собирање на археолошки и етнографски материјали. Во 1868 година, како игумен на манастирот *Свети Јован Крстиџиел* во Сер, помогнал при создавањето на Серската црковно-училишна општина, го поддржал барањето за отворање словенско училиште во селото Горно Броди и го вовел македонскиот говорен јазик во ќелијното училиште при манастирот, притоа лично стипендирајќи 30-40 македонски деца (Баждаров 1929: 34–36; Трајановски 2008: 40). Игуменот Теодосиј Гологанов патувал низ Серската епархија и јасно говорел за ползата од словенско образование на населението, наместо дотогашното грчко. Вака говорел во Сер, Неврокоп, Христос, Елшени, Фрачештен. Поради реакциите на Серската митрополија и заканата повторно да биде уапсен, јеромонахот Теодосиј заминал во Пловдив, каде што бил поставен за ефимериј при црквата *Пресветиџа*

¹ Денес е преименувано во Ватитопос (*Βαθιτόπος*) и се наоѓа во областа Драма во Грција.

Боџородица, а потоа и за игумен на Крчимскиот манастир *Свети Козма и Дамјан*. По две години тој се вратил во Сер, каде што на чело на црковно-училишната општина бил Стефан Салганџиев и таа броела околу 40 члена. Теодосиј тука активно се вклучува во работата на оваа црковно-училишна општина и под негово влијание доаѓа до промена на управниот кадар на општината. Самиот Салганџиев сведочи дека кратко по доаѓањето на Теодосиј оваа општина имала над 500 членови. Јеромонахот Теодосиј бил избран за претседател на општината и духовен претставник на населението во Советот. Но, Салганџиев дава интересно сведоштво за еден настан во Сер. На празникот на светиот Великомаченик Теодор Тирон тамошните жители, над 500 души, се собрале да се договорат да купат место во градот за да изградат нова црква и училиште. Но, Теодосиј направил такво „непатриотско дело, кое го компромитира пред бугарското општество во Сер и пред собраните делегати; дело, за кое сметам дека е излишно повеќе да кажувам, бидејќи [...], доколку се разгласеше, многумина ќе загиневме во Дијарбекирските зандани и бугарското дело во Сер, неминовно ќе пропаднеше“ (Салганджиев 1906: 64, 81–82). Кратко по овој настан, првиот бугарски егзарх Антим I го повикал Теодосија во Истанбул, каде што го произвел во архимандритски чин и го поставил за егзархиски ефемериј при црквата *Свети Стивен* во Истанбул. Теодосиј тогаш имал 25-26 години (Теодосиј Скопски 1922: 132–133; Бобчев 1927: 55). Ова претставува менување на црковната јурисдикција од Константинополска во Егзархиска. Светиот синод и Мешовитиот совет на Бугарската егзархија го пратиле архимандритот Теодосиј во Нишката епархија (15 мај 1875 година), кај непослушниот нишки митрополит Виктор Чолаков. Таму престојувал две години, по што се вратил во родното село Трлис. Во април 1877 година егзархот Антим I бил детронизиран од страна на Високата Porta, а за нов егзарх бил избран ловченскиот митрополит Јосиф I, кој го повикал Теодосиј во Истанбул.

2. Теодосиј Гологанов - егзархиски намесник

По Руско-турската војна и Берлинскиот конгрес, егзархот Јосиф I решил да го префрли седиштето на Бугарската егзархија во Пловдив. За ова тој заедно со Георгаки Чалооглу и архимандритот Теодосиј го посетил министерот за внатрешни и верски работи, кој дозволил егзархот да замине за Пловдив, но седиштето на Бугарската егзархија морало да остане во Истанбул и да се изберат нови советници. Егзархот постапил според насоките на министерот и за егзархиски намесник бил избран архимандритот Теодосиј. Ова го потврдува и самиот егзарх во својот Дневник (1 јуни 1878) (Арнаудов 1940: 287). До враќањето на егзархот во

Истанбул, архимандритот Теодосиј ќе биде официјалниот претставник на Бугарската егзархија пред турските власти во Истанбул. Но, тој своето внимание не го насочува кон пропагандната дејност на Бугарската егзархија во Македонија ниту кон политичките настани во Бугарија. Негова примарна цел е помагање на затворениците што се враќале од турските затвори, а, пред сè, на млади момчиња и девојки грабнати и насила однесени и чувани во турските хареми.

3. Теодосиј Гологанов - скопски митрополит

По Руско-турската војна егзархиските епископи од Македонија биле протерани, а бугарскиот егзарх активно барал берати и за другите епархии во Македонија, но турската власт била категорична: протераните епископи нема да се вратат во македонски епархии и нема да издаде нови берати. Протераните митрополити Натанаил Охридски и Кирил Скопски си дале оставки во 1884 година. Во октомври 1884 година за нов министер за вера бил поставен Асан Фехми Паша, а за министер за надворешни работи Етем Паша. Егзархот се сретнал со нив, но дури на 12 декември добил усна дозвола да назначи нови егзархиски епископи за Охрид и Скопје. На 30 декември 1884 година егзархот Јосиф I го назначил архимандритот Синесиј за епископ на Охрид, а архимандритот Теодосиј за Скопје (О. М. и Б. 1902: 24; Арнаудов 1940: 564). На 19 јануари 1885 година во црквата *Светии Стефан* во Истанбул била извршена и нивна хиротонија. Но, берати немало. Процесот на добивање берати за скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов и охридскиот митрополит Синесиј траел пет години. Разврската на ова започнала на 15 март 1890 година, кога турската власт издала дозвола митрополитот Теодосиј да го посети Скопје, но не и берат за негово назначување. На 26 март митрополитот Теодосиј пристигнал во Скопје. Ова предизвикало негативна реакција од рускиот пратеник Нелидов, како и од Константинополската патријаршија и Србија, и на 6 април, по наредба на Великата Порта, митрополитот Теодосиј се вратил во Истанбул (О. М. и Б. 1902: 31).

Официјалниот став на Високата Порта околу отстранувањето на митрополитот Теодосиј од Скопје бил:

„Што се однесува до отстранувањето на бугарскиот митрополит Теодосиј од Скопје, Портата на бугарскиот егзарх му го даде следново објаснување:

- прво, Митрополитот ниту побарал ниту добил империјален ферман, кој го овластува да престојува во Скопје и да врши црковни работи;
- второ, митрополитот се поврзал со одреден Кенчев, кој бил уапсен под обвинение за револуционерна агитација, и;

– трето, документите заплени во домот на митрополитот го открија фактот дека негова примарна дејност била да поттикнува незадоволство во Македонија, со цел да се создадат нереди и нарушување на мирот.²

На отстранувањето на митрополитот Теодосиј од Скопје со протесна нота реагираше бугарската влада (*The Times*, 26 June 1890), а се вмешале и другите европски дипломатии. Едмунд Фејн, во писмото упатено до државниот секретар за надворешни работи на Велика Британија (14 јули 1890), пишува:

„Ми беа доставени упатства со кои треба да ја советувам и да ја наговорам Портата за да биде колку што е можно попопустлива кон Бугарија во врска со македонското црковно прашање. Потоа отидов кај Портата и побарав средба со министерот за надворешни работи и со Големиот Везир“ (Горѓиев 2005: 239–241; Лажовски 2010: 173).

Поддршка на британскиот став дале и австриската, италијанската и германската влада (*The Times*, 26 July 1890; Димевски 1965а: 148; Лажовски 2010: 173), а грчката влада била против:

„Главните полуофицијални весници на грчката влада, а тоа се *Палиџенесис*, *Неа Ефемерис* и *Акрополис*, жестоко протестираат против назначувањето бугарски епископи во Македонија. Тие велат дека овие епископи не можат да бидат толерирани покрај грчките епископи, бидејќи Македонија е јадрото на елинизмот и целата иднина на Грција зависи од тоа дали ќе може еден ден да ја анектира провинцијата.“³

Меѓународниот притисок дал резултати, па на 26 јули 1890 Високата Порта издала берати за митрополитот Теодосиј за Скопје и за митрополитот Синесиј за Охрид (О. М. и Б. 1902: 32; *The Times*, 1 August 1890). И во самата Бугарска егзархија имало превирања по однос на бератот за митрополитот Теодосиј. Во периодот од 1885 до 1890 година, додека се наоѓал во Истанбул, Теодосиј како скопски митрополит соработувал со македонски преродбеници, а воедно, не бил слеп послушник на егзархот. Поради ова, егзархот се обидел

² „With regard to the expulsion of the Bulgarian Metropolitan Theodosius from Uskub, the Porte has given the Bulgarian Exarch the following explanations:

- First, the Metropolitan has neither solicited nor received the Imperial Firman authorizing him to reside at Uskub and exercise ecclesiastical functions;
- secondly, the Metropolitan has entertained relations with a certain Kentceff, who has been arrested on a charge of revolutionary agitations, and;
- thirdly, documents seized at the house of the Metropolitan have revealed the fact that his principal business consisted in fomenting discontent in Macedonia with a view to create disorders and disturb the peace.“ “TheBalkanStates. VIENNA, May 25”, *The Times*, Saturday, 24 May 1890, London (onlinearchive, 12.03.2012).

³ „The principal semi-official journals of the Greek Government, that is the *Paligenesis*, the *Nea Ephemeris*, and the *Acropolis*, are warmly protesting against the appointment of Bulgarian bishops in Macedonia. They say these bishops cannot be tolerated by the side of the Greek bishops, as Macedonia is the very core of Hellenism, and the whole future of Greece depends on its being able some day to annex that province.“ “TURKEY, Vienna, July 18”, *The Times*, Saturday, 19 July 1890, 7, London (online archive, 12.03.2012).

кај Великата Porta бератот за скопски егзархиски митрополит да го издаде на име на архимандритот Константин, но Великата Porta не се согласила на ова. На 30 јули митрополитот Теодосиј пристигнал во Скопје, а населението му приредило величествен пречек (*The Times*, 27 august 1890). Поучен од настаните во Истанбул, како и од неговиот краток престој во Скопје, митрополитот Теодосиј сметал дека прво што треба да направи е да ги отстрани послушниците на егзархот, а по тоа да стапи во борба со српската и со грчката пропаганда. Така, прво го сменил учителот Антон Наследников од функцијата директор на егзархиското училиште во Скопје (Илиевски 1972: 81). Теодосиј ова го направил, бидејќи одлично го познавал *Правилникои за буџарскиите оиштини во Македонија* со кој се регулирала дејноста и целите на бугарската црковна пропаганда (Арнаудов 1940: 492-493, 495).⁴

По ова започнал канонска обиколка на градовите во Скопската епархија. Обиколката ја започнал со градот Штип, каде што го реорганизирил Штипското архијерејско намесништво, ги сменил претседателот на Штипската егзархиска црковно-училишна општина и директорите на егзархиските училишта во Штип и во Ново Село. Овие лица биле поставени на овие должности од страна на Егзархијата, па поради ова митрополитот немал доверба во нив. Потоа заминал за Кочани, каде што го сменил претседателот на Кочанската егзархиска црковно-училишна општина и директорот на училиштето. Од Кочани се вратил во Штип и со делегацијата од Свети Николе го посетил нивниот град. Таму населението го прифатило за нивен епископ, по што се вратил во Скопје. Во ноември отишол во Куманово и богослужел архијерејска литургија во црквата *Свети Никола*. Ова било причина митрополитот Пајсиј да реагира кај кумановскиот кајмакам, за што пишувал и лондонскиот *The Times* (28 November 1890). Од Куманово митрополитот Теодосиј заминал за Крива Паланка (ДАРМ, Ф. 497, а.е. 64/67). И таму населението ја сменило јурисдикцијата, но и дел од свештенството. Така, свештеникот Никола Димитров од Радибуш, ракоположен од митрополитот Пајсиј, го прифатил Теодосиј

⁴ „Штотуку се распространи идејата за нациите и, ете, единизмот веќе се нафрли со сите сили врз Македонија [...] Кога веќе беа одредени кадрите за окупациската администрација и војската, кои требаа да го земат тој дел од Санстефанска Бугарија, судбината под ликот на Берлинскиот конгрес го сопре ослободителното дело на Русија. [...] за Македонија и во Македонија ќе се одигра последниот акт на источната драма и прашањето ќе се реши со силата на оружјето. Сето ќе зависи од тоа кој ќе стигне прв и со кого ќе биде населението[...] Со еден збор, секој Македонец треба да биде проникнат од мислата дека во Софија се грижат за неговата судбина, за неговото минато и за неговата иднина. Кај македонските Бугари треба да се развие чувството за народна самосвест, треба и мало и големо да знае дека е бугарска крв и да се гордее со тоа. Само кога ќе го достигнеме ова, само тогаш ќе може да кажеме дека бугарската народност во Македонија е осигурена, а дејствата на туѓите пропаганди се осуетени...“. Во согласност со овие цели, одобрени се средства за училиштата во Македонија: 1882 - 200.000 лева, 1885 - 517.948 лева, 1884 - 560.728 лева, 1885 година - 574.864 лева.

за свој архијереј, истото го сторил и свештеникот Стоилчо (ДАРМ, Ф.497, а.е. 1.1/1; Ф.497, а.е. 1.2/2). По враќањето во Скопје митрополитот Теодосиј наредил во соборната црква *Пресветиѝа Богородица* во Скопје Евангелието да се чита и на влашки јазик. Со ова дел од верниците од црквата *Светиѝи Сѝас*, каде што Евангелието се читало само на грчки јазик, почнало да доаѓа во оваа црква. На 4 декември богослужел во Тетово, каде што го пречекало целото население, кое ја прифатило неговата јурисдикција. Негативни реакции на посетата на Теодосиј на Тетово имало од страна на муслиманското население, кое во жалбата до тетовскиот Есад Бег, велело: „Султанот да дојдеше, немаше вака раскошно да биде пречекан“ (Светозаревиќ 1996: 38). Сите овие настани и поддршката од населението го убедило Теодосиј дека треба да продолжи со избор на нови членови на црковно-училишните општини, бидејќи постојните ги поставила Егзархијата. Ваква промена веќе направил во некои од градовите што ги посетил, но сега изборот требало да биде според старата практика, кога секој можел да биде предложен за член, а не според Уставот на Егзархијата, каде што било условено кој може да гласа и кој може да биде кандидат. Изборите се спровеле во месец декември 1890 година, а тие биле спречувани од постојните членови, но и од клирот поставен од Бугарската егзархија (ДАРМ, Ф.497, а.е. 1.20/20; Ф.497, а.е. 1.31/32).

При посетата на епархијата Теодосиј ја согледал состојбата на населението, па на 1 јануари 1891 година ги намалил давачките за црковните вули од 25 на 12 златни гроша (ДАРМ, Ф. 498, а.е. 1.1/1; Ф.497, а.е. 1.24/24–25). За нов директор на Скопската гимназија го поставил учителот Иван Благоев. Ова, како и во случајот со Нелидов, предизвикало остри реакции од страна на егзархот Јосиф I, кој и без ова жестоко реагирал на промената на членовите на црковно-училишните општини. Во меѓувреме, султанот Абдул Хамид Хан II донел закон со кој дозволило за учителите во училиштата што се под црковна управа можел да ги издава само надлежниот епископ, што го ставило митрополитот Теодосиј во подобра позиција од егзархот (ДАРМ, Ф. 498, а.е. 1.14/1; Ф. 497, а.е. 1.38/41). На 19 јануари 1891 година митрополитот Теодосиј пристапил кон избори за нови членови на управата на Скопската црковно-училишна општина. Изборот бил извршен на 31 јануари и приврзаниците на егзархот биле заменети, кои, пак, по ваквиот развој на настаните барале митрополитот Теодосиј да биде сменет (Кецкаров 1943: 9–14).

Во август Теодосиј соопштил дека до крајот на годината ќе го смени и Епархискиот совет. Тој составил листа од 19 лица и побарал секое архијерејско намесништво да гласа за 8 од понудените. Новиот Совет требало да биде составен од тројца свештеници и петмина мирјани (ДАРМ, Ф. 498, а.е. 37/1; Ф.

498, а.е. 37/1). Како реакција на ова, осумнаесет чорбаци од Скопје формирале посебен епархиски совет. На ова митрополитот реагирал кај скопскиот валија и тие биле затворени, но ова се повторило и во некои други места од епархијата. Интригите на противниците на митрополитот отишле дотаму што почнале да го убедуваат населението да не им плаќа на свештениците (ДАРМ, Ф.497, а.е. 67/70). Егзархијата повлекла некои од учителите што го поддржувале Теодосиј, меѓу кои бил и Ѓорче Петров (Милетичь 1927: 10). Како одговор на ова, Теодосиј побарал архијерејските намесници да му испратат податоци за сите учители и учителки (ДАРМ, Ф.498, а.е. 23/1; ДАРМ, Ф.497, а.е. 1.38/41), а собраните податоци говореле дека голем дел од учителите се доведени од Бугарија (ДАРМ, Ф. 498, а.е. 43/1).

За учебната 1891-1892 година тој составил нова листа на учители за училиштата во Скопската епархија и ја испратил до егзархот Јосиф I, да се потврди и да добие финансии за нив. Листата не му била потврдена ниту биле одобрени финансиски средства, но тој продолжил да ги менува преостанатите директори, учители и учителки лојални на Егзархијата, а новоназначените ги плаќал од епархиската каса (ДАРМ, Ф. 498, а.е. 39/1). Според митрополитот Теодосиј, локалните народни учители самите по себе се оружје против пропагандите, бидејќи му служат на сопствениот народ. Како реакција на ова егзархот го назначил Васил К'нчов за директор на Гимназијата во Скопје, но Теодосиј категорички го одбил ова назначување. Свесен дека без финансии нема да може долго да се бори ниту со Егзархијата ниту со некоја од другите пропаганди, побарал помош од турската власт. Било побарано, наместо, како дотогаш, владичнината да се собира од страна на епархиските службеници, тоа да го прави турската администрација. За да го спречи ова, егзархот Јосиф I му понудил на митрополитот Теодосиј годишна плата во висина од 12.000 лева, но тој ја одбил. При турската печатница во Скопје, Теодосиј отворил оддел со словенски букви (ДАРМ, Ф.497, а.е. 1.53/56; Ф. 498, а.е. 30/1; Ф. 497, а.е. 1.65/68 (65/1)), а печател и формулари со нов меморандум во кој не стоело „Българска Екзархия“. Тој сметал дека во Скопје треба да се печатат „сите книги за училиштата во Скопската епархија и да не се воведуваат разни книги од надвор“. Само учебници со печат од митрополитот смееле да бидат употребувани во училиштата и тие биле бесплатно дарувани. Како реакција на сите овие промени во Скопската епархија, егзархот Јосиф I во јуни 1891 година го повикал митрополитот Теодосиј во Истанбул за да ги образложи своите постапки. Но, Теодосиј не отишол. За постапките на Теодосиј егзархот Јосиф I му пишал на самоковскиот митрополит Доротеј:

„[Теодосиј] не се чувствувал Бугарин, а Македонец. Не примал во Скопје директори и учители од Бугарија, се готвел да прогласи независност од Егзархијата [...]

Зборувал со граѓаните и учителите дека не ја признава Егзархијата, дека ги прекинал односите со неа [...] На учителот Горче Перов му сугерирал да собира етнографски материјали, со што се докажува дека Македонците се разликувале од Бугарите [...] Теодосиј преку собирањето владичнина има намера да се ослободи од егзархиската каса и да создаде услови за отцепување од Егзархијата“ (Трајановски 2001: 223–224).

А, дека Македонците не се чувствуваат како Бугари, потврдува уште во 1885 година и секретарот на бугарскиот егзарх, Атанас Шопов: „Кога Европа би побарала македонското население да се определи и да каже на која народност ѝ припаѓа, уверени сме дека поголем дел од Македонија ќе ни летне од раце [...] Македонците се готови да дадат каков сакаш пишан документ дека тие не се Бугари“ (Офейков 1885: 109–110).

Во месец септември егзархот Јосиф I повторно го поканил митрополитот Теодосиј да дојде во Истанбул, но и на оваа покана тој не одговорил. Сгледувајќи дека нема да може долго да го одложува без последици своето заминување во Истанбул, како и постојните конфликти со српската пропаганда, митрополитот Теодосиј одлучил да ја одвои Скопската епархија од Бугарската егзархија и да ја обнови Охридската архиепископија. Желба за ваков чекор постоела и меѓу населението. Пример е свештеникот Спасе Игуменов, кој се обидел да го легализира *Македонскојо ѝ православно оѝшиѝесѝво*, како и софискиот студентски кружок „Македонски комитет“, кој се борел за признавање на самобитноста на македонскиот народ. Митрополитот Теодосиј за оваа идеја пишува уште во јуни во писмото до архимандритот Дионисиј во Софија:

„Мое мислење е дека ние духовниците, по потекло Македонци, треба да се здружиме и да го кренеме нашиот народ да се разбуди, да ги отфрли туѓинските управи, да ги отфрли и Патријаршијата и Егзархијата, и да се обедини духовно во крилото на Охридската архиепископија, неговата вистинска мајка црква“ (Георѓиев 1997: 37–38; Лапе 1976: 292–293; Богдановска 2002: 167; Trencsényi, Korešek 2007: 188–193).

Во писмото што Теодосиј го пратил до Дионисиј на 14 август оваа идеја веќе во целост била осмислена:

„Митрополитот смета дека Македонија заслужува да има своја самостојна црква во обновената Охридска архиепископија, најстарата црква на Балканот, основана од царот Јустинијан и позната како Јустинијана Прима. Кога црковно Македонците ќе се одделат од Бугарите, во Македонија ќе ги запрат своите активности и другите верско-национални пропаганди“ (Трајановски 2001: 227–228).

Следниот чекор во овој правец било собирањето на старите македонско-словенски ракописи од црквите и манастирите низ епархијата, бидејќи бугарските учители и службеници ги собирале и ги носеле во Бугарија и тие

најчесто завршувале во некој од музеите во Бугарија, Русија и Србија (Георгиевски 1966: 214–224). Српската пропаганда преку Томо Јанакиев се обидела да го искористи ова и да го привлече Теодосиј да соработува со нив, но тој одбил. Имало разговори и со грчкиот конзул, кој понудил митрополитот Теодосиј да се врати под јурисдикција на Константинополската патријаршија, но тој го одбил и овој предлог. Решението за обнова на Охридската архиепископија митрополитот Теодосиј го гледал во Римокатоличката црква, зад која не стоела ниту една од балканските држави. Затоа, на 3 декември 1891 година се сретнал со апостолскиот делегат Августо Бонети, со кого разговарал за формирање унија со Римокатоличката црква преку обнова на Охридската архиепископија (Stojanov 1990: 49).

Егзархот повторно го поканил митрополитот Теодосиј да дојде во Истанбул најдоцна до 10 декември. Откако митрополитот Теодосиј одбил да појде во Истанбул, егзархот со уште двајца епископи донел одлука митрополитот Теодосиј Гологанов да биде отстранет од епархијата и да биде донесен во Истанбул, каде што пред Егзархискиот суд ќе одговара за своите постапки. Оваа одлука митрополитот Теодосиј ја примил на 29 декември 1891 година, а на 30 декември егзархот веќе испратил *Окружно писание* до архиепископите намесници, во коешто е образложена смената на митрополитот Теодосиј (ДАРМ, Ф. 497, а.е. 1.77/80–81). *Окружното писание* на егзархот не соодветствува со неговото образложение упатено до Синодот на Егзархијата. За привремен управител со Скопската епархија бил поставен протојерејот Панајот Стефков, кому му биле дадени упатства како да постапува и што да зборува пред населението (ДАРМ, Ф.495, а.е. 1/3–4). По ова Егзархијата ја известила и Великата Porta за смената на митрополитот Теодосиј и во јануари 1892 година митрополитот Теодосиј бил доведен во Истанбул и во обвинителниот акт бил обвинет и осуден за: 1. антиегзархиска црковно-просветна дејност; 2. непризнавање на егзархиските правилници и наредби; 3. користење на егзархиските финансии за лична и антиегзархиска дејност; 4. антиегзархиска и антибугарска дејност преку печатење книги на словенски јазик, а не на бугарски; 5. печатење епархиски документи без во нив да биде спомната Бугарската егзархија и обид да ги прекине односите со неа; 6. обид да ја обнови Охридската архиепископија во канонско единство со Цариградската патријаршија; 7. создавање во историјата непостојна народност (Георгиев 1997: 71–72) и обид да го одвои бугарското население во Македонија од Бугарија.⁵

⁵ За оваа *нейосийска народност* Егзархот пишува во писмото до Министерството за надворешни работи. Писмото е поврзано со првиот член од Уставот на Македонската револуционерна организација. Како реакција на овој член, Егзархот пишува: „Каква опасност се крие зад формулацијата

Отстранувањето на митрополитот Теодосиј од Скопје предизвикало протестен собир на населението, кое се заканило, дека доколку не биде вратен митрополитот во Скопје, тоа ќе ја прифати римската јурисдикција. Егзархиската црковно-училишна општина во Костур ја отфрлила егзархиската јурисдикција и употребата на бугарскиот јазик во училиштата и наставата била на народниот костурски збор, создавајќи за таа цел македонски речник и граматика. Слично на костурчани постапиле и битолчани и прилепчани. Во Охрид било формирано друштво што го носело името на последниот охридски архиепископ Арсениј. Целта на друштвото била да се обнови Охридската архиепископија. Според турскиот весник *Сабах*, населението од Охридско и од Тетовско масовно ја откажувало егзархиската јурисдикција. За да спречи понатамошни реакции, Егзархијата на 23 февруари 1892 година за нов скопски митрополит го хиротонисала архимандритот Максим, а во име на митрополитот Теодосиј бил публикуван текст во весникот *Новини* (II/3 февруари 1892, № 22, Цариград). Додека траел процесот против митрополитот Теодосиј, во јавноста темата *Теодосиј* станувала тема за *Македонциите*. На 18 февруари 1892 година во весникот *Слобода* бил публикуван напис: „Во срцето на Бугарија излегуваат луѓе што се осмелуваат да докажат дека Македонците се одделна нација (ДАРМ, Ф. Политичко одделение, мф. 446; Ѓорѓиев 2009: 258)⁶, со посебен јазик, со посебни историски задачи!“ (Ѓорѓиев 2009: 256)

За причината за неговото отстранување од Скопската епархија, Теодосиј вели:

„Луѓе завидливи, злонамерни и кои не сакаат поредок и добро, родени само за зло и за личен неразбран интерес. Без идеали и далеку од здравиот разум, со интриги влијаеја врз Егзархот за да бидам сменет, а тие да се наместат во мојата епархија. Ова се случи во 1892 година“ (Бобчев 1927: 56).

По завршување на процесот, скопскиот митрополит Теодосиј бил испратен во Драгалевскиот манастир во Софија, каде што останал до 1901 година, кога е префрлен во Пловдив кај митрополитот Натанаил.

обединување на сите незадоволни без разлика на народност и вера, не треба да Ве убедувам [...] ако така се мисли на обединувањето, тоа е обично предавство на бугарштината што ние не смееме да го дозволиме [...] јас мислам дека се брка тајна цел, имено: обединување на македонското население на македонската почва и остварување на поодамна замислената идеја за македонска словенска етничка група на Балканот.“

⁶ Ова го потврдува и бугарскиот принц Фердинанд на 16 април 1896 година, кога во Истанбул се сретнал со српскиот дипломат Владан Ѓорѓевиќ: „Во Македонија главната маса на населението ниту се Бугари ниту Срби, туку Словени и христијани, кои зборуваат јазик подеднакво далечен или, ако сакате, подеднакво близок на српскиот и на бугарскиот јазик [...] Културата на Македонците ќе го реши прашањето што никоја сила не може да го реши, па дури ако Србите и Бугарите поради тоа ја фрлат на коцка својата државна егзистенција.“

Должни сме да укажеме на некои нелогичности во пресудата. Според учењето на Црквата, никој не може да биде епископ, ако не се знае точно на која епархија е епископ. Ова се гледа од епископските титули, но најјасно се гледа во титулите на викарните епископи. Нивните титули се однесуваат на непостојни епархии, бидејќи мора да се различни од онаа на надлежниот епископ чии викари се тие. За скопски митрополит бил поставен Максим, а на митрополитот Теодосиј не му е дадена друга митрополија ниту, пак, е расчинет, што значи дека останал скопски митрополит. Следствено на ова, Скопје имало двајца егзархиски митрополити. Ова е спротивно на 8. канон од Првиот вселенски собор, кој вели: „Да нема двајца епископи во еден град.“ Во 1905 година, за нов митрополит пловдивски е поставен Максим, дотогаш скопски митрополит. На негово барање Теодосиј е отстранет од Пловдив. Како компензација за ова, бил поставен за игумен на Рилскиот манастир, но по една година бил префрлен во Софија, каде што го поминал остатокот од својот живот, а оттаму, по потреба, праќан низ Бугарија. Во 1901 година Светиот синод на Егзархијата го финансирал печатењето на книгата на Фр. В. Фарар, „Животот на Исус Христос“ во превод на Теодосиј. На 9 јануари 1909 година е избран за член на Бугарското книжовно друштво, денес Бугарска академија на науките.

Во 1910 година во Скопската епархија има избор на нов митрополит. Еден од кандидатите бил митрополитот Теодосиј, кој ја имал поддршката на Петар Поп Арсов, Крсте Мисирков и населението, а вториот бил архимандритот Неофит, родум од Охрид. За да ја обезбеди поддршката на Егзархот, Неофит се обратил со писмо до него (20 јуни 1910), во кое пишува:

„Не случајно за митрополит се предлага Н. П. Теодосиј, за професор познатиот автор на памфлетот ‘За македонските работи’ – К. Мисирков, а за политички водач авторот на антиегзархискиот памфлет ‘Стамболовштината во Македонија и нејзините претставители’, Петар Поп Арсов. Соединувањето на овој триаголник во Скопје би имало огромна штета за бугарштината во Македонија, ако не и трагедија“ (Катарџиев, Поленаковиќ и Стаматоски 1976: 338; Ристовски 2000: 47; Ѓеорѓиев 1997: 137).

Митрополитот Теодосиј бил условен да ја повлече кандидатурата. Иако преродбенските ставови на Теодосиј биле спротивни на пропагандната политика на Егзархијата, тој имал голем авторитет меѓу нејзиниот висок клир. Поради ова, во декември 1913 година бил избран за претседател на втората комисија што требало да работи на преводот на Светото писмо на бугарски јазик. Во 1917 година испратил телеграма од Ортокој, Одринско, до тогашниот премиер на Бугарија, во која ги осудил постапките на органите на власта против Грците. На ова немало реакција од Егзархијата.

Посебниот статус што го имал митрополитот Теодосиј се гледа и од писмото што претседателот на Светиот синод на Егзархијата, Партениј Софиски, го испратил до трновскиот митрополит Јосиф (намесник на Ловченската епархија), а во кое само Теодосиј е именуван. Писмото е по повод воведувањето на Грегоријанскиот календар (*Окръжно Послание* 1916).

Скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов починал на 1 февруари 1926 година. Неговите дела сведочат за каква исклучителна личност станува збор. Во период кога веќе се насетува крајот на Турската Империја, а соседите на Македонците ја интензивираат својата пропаганда во Македонија, тој сам застанува во одбрана на своите духовни чеда. Вака пренесено се чини дека се работи за македонски Дон Кихот, кој се бори со ветерници, но не е така. Да не изумиме дека тој, пред да дојде во Скопје, е десна рака на бугарскиот егзарх, а еден период и ја претставува Бугарската егзархија пред турските власти. Тој точно знае што се случува во Македонија и на Балканот и свесно се спротивставува на асимилацијата на својот народ. А, народот го препознал и го поддржал. Теодосиј во Скопје бил помалку од две години, но, сепак, успеал да создаде почва за обнова на Охридската архиепископија, мајката црква на македонскиот народ, чии темели ги постави Свети Климент Охридски. Она што скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов го започна во 1890 година, Македонците го завршија по Втората светска војна.

БИБЛИОГРАФИЈА

А) Државен архив на Република Македонија, Скопје

- Фонд: Политичко одделение, мф. 446, Пов. № 228, Цариград, 26 март 1896.
- Ф. 495, Скопска митрополија,
  - а.е. 1/3-4, № 1, 6 јануари 1892.
- Ф. 497, Архиепископско намесништво Крива Паланка
  - а.е.1.1/1, *Свештеник Никола Димитров до митрополијата Теодосиј*, 28 октомври 1890.
  - а.е.1.2/2, *Свештеник Стоилчо до митрополијата Теодосиј*, 28 октомври 1890.
  - а.е.1.20/20, *Скопска бугарска митрополија*, №. 301, 24 декември 1890.
  - а.е. 1.24/24-25, *Окружно писмо на митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, № 1, 1 јануари 1891, Скопје.
  - а.е. 1.31/32, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, №. 36, 16 јануари 1891.
  - а.е. 1.38/41, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, № 173, 2 март 1891, Скопје.
  - а.е. 1.53/56, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, №. 427, 7 август 1891, Скопје.
  - а.е. 37/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, № 479, 19 август 1891, Скопје.
  - а.е. 1.65/68 (65/1), *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, №. 627, 24 октомври 1891, Скопје.
  - а.е. 67/70, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, № 640, 28 октомври 1891, Скопје.
  - а.е. 64/67, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Ѓорѓи*, 10 ноември 1891, Куманово.
  - а.е. 1.77/80-81, *Окружно писмо на Скопската епархија од епископот Јосиф*, № 1676, 30 декември 1891, Цариград.
- Фонд 498, Тетовско архиепископско намесништво
  - а.е. 1.1/1, *Окружно писмо на митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Серафим*, № 1, 1 јануари 1891, Скопје
  - а.е. 1.14/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Серафим*, № 137, 18 февруари 1891, Скопје
  - а.е. 23/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Серафим*, № 314, [?] мај 1891, Скопје
  - а.е. 30/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Серафим*, № 427, 7 август 1891, Скопје
  - а.е. 37/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Прохотијереј Серафим*, № 479, 19 август 1891, Скопје
  - а.е. 39/1, *Митрополијата Теодосиј до архиепископскиот намесник Прохотијереј Серафим*, № 510, 24 август 1891, Скопје.

а.е. 43/1, *Митрополиити Теодосиј до архиепископит намесник ироитојереј Серафим*, № 562, 2 септември 1891, Скопје.

Б)

Британски документи за историјата на Македонија, Том IV (1857–1885), редактор Драги Горгиев, ДАРМ, Скопје 2003.

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том I, уредник Христо Андонов-Полјански, УКИМ-ФФИН, Скопје 1981.

The Times, 1890. London

В)

Арnaudов, М. 1940. *Екзарх Иосиф и бугарската културна борба след создавањето на Екзархатот (1870–1915)*, Т. I. Софија.

Баждаров Г. 1929. *Горно Броди*. Софија.

Бобчев, С. С. 1927. *Поменик на Бугарската академия на науките: Бившиот Скопски митрополиит Теодосиј 1846–1926. Чертици изв живојта, архиепископската и книжовната му дејност со С. С. Бобчев*, во *Летопис на Бугарската академия на науките*, IX, 1925/1926. Софија: БАН, 53–62.

Богдановска, З. 2002. *Животниот пат на Скопскиот митрополиит Теодосиј и неговата дејност во Куманово и Кумановско*, во *Музејски гласник*, Год. IV, бр. 7–9. Куманово: Народен музеј.

Георгиевски, М. 1966. *Словенски ракописи од Македонија однесени во Русија од почетокот на XX век*, во *Македонско-рускиот врски во XIX и почетокот од XX век*. Скопје.

Димевски, С. 1965а. *Црковна историја на македонскиот народ*. Скопје: МПЦ.

Димевски, С. 1965б. *Митрополиитиот скопски Теодосиј – живојт и дело – (1846–1926)*. Скопје.

Горгиев, В. 2009. *Неофицијални ставови од официјални бугарски личности и институции за македонскиот идентитет од крајот на XIX и почетокот на XX век*. Во: *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје*, кн. 62. Скопје.

Grulich, R. 1977. *Dieunierte Kirche in Mazedonien (1856–1919)*. Wurzburg.

Илиевски, Д. 1972. *Автокефалноста на Македонската православна црква*. Скопје.

Катарциев, И., Х. Поленаковиќ, Т. Стаматовски. 1976. *Крстот П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето* (Реферати на Симпозиумот во Скопје, 22 и 23 април 1975), Посебни изданија, кн. 9. Скопје: ИМЈ.

Кецаров, А. 1943. *Антон Наследников. Извлечение од записките на Ив. Т. Бракалов*, во *Илюстрација Илинден*, јуни 1943, Кн. 8 (58), 9–14.

Лапе, Љ. 1976. *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ*, II дел (трето дополнето и проширено издание). Скопје.

Лажовски, А. 2010. *Римокатоличката и протестантската пропаганда на Балканот и во Македонија*, во *Втората половина на XIX и почетокот на XX век*. Демир Хисар.

Милетич, Л. 1927. *Спомени на Ѓорчо Петров*, Материјали за историјата на македонското освободително движење, Кн. VIII. Софија: МНУ.

Офрејков., 1885. *Македонија во време на хиљада годишнина на св. Методиј*. Пловдив.

Окръжно Послание, 1916. № 3551, 4/VII (21/VI ст.ст.). София: Свети Синод на Българската църква.

О. М. и Б. 1902. *Погледъ върху дѣятелностѣта на Българската Екзархия. 1877-1902. ѝ. (По поводъ на 25-годишния юбилей на Н. Блаженство Българския Екзархъ Йосифа I.)*. Leipzig.

Радосављевић, Др Недељко. 2013. Митрополити бугарског порекла у православним епархијама у Босни и Херцеговини (1766-1880). Во: *Српске студије*, Књ. 4, 2013, гл. уредник Радосављевић, Београд.

Ристовски, Б. 2000. *Крстиѣ Мисирков нови исцражувања и сознанија*. Скопје.

Салгънджиевъ, С. К. 1906. *Лични дѣла и спомена по възражданеѣ на Солунскиѣ и Сърски Българи или 12-годишна жесѣока неравна борба съ гръцката пропаганда. Въ двѣ часѣти. Посвяѣени на бившиѣ и настоящи народни тѣруженици на просвѣтителноѣ дѣло въ Турѣия*. Пловдивъ.

Stojanov, K. 1990. *Povijesno-pravni razvoj katoličke crkve bizantisko-slavenskog obreda u Makedoniji*. Zagreb.

Стрезов, Г. 1891. Два санджака от Източна Македония. Во: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*, Год. VIII, кн. XXXVII и XXXVIII. Средец.

Светозаревић, Б. 1996. *Српската и бугарската црковно-училишна пропаганда во Тетово и Тетовско 1860-1903*. Скопје: Архив на Македонија.

Теодосий Скопски. 1922. Митрополит Симеон - някога и денес. *Сборник въ честѣ на Варненскиѣ и Преславскиѣ митрополиѣ Симеон: По случай ѣеидесетѣ годишноѣ му архиерейско служение*. София: Св. Синод на Българската Църква, 132-136.

Теодосий Скопски. 1922. Спомена од епохата на бугарското духовно и политическо възраждане (отломѣци). *Сборник въ честѣ на Варненскиѣ и Преславскиѣ митрополиѣ Симеон: По случай ѣеидесетѣ годишноѣ му архиерейско служение*. София: Св. Синод на Българската Църква, 212-219.

Темелски, Х. 2012. *Св. Евѣимий, ѣаѣриарх Търновски и истината околу неговия гроб*. Accessed 07.05.2012, available at: <http://synpress-classic.dveri.bg/07-2004/pEvtimii.htm>.

Трајановски, А. 2001. *Црковната организација во Македонија и движењето за возобновување на Охридската архиепископија од крајот на XVIII и во ѣекоѣ на XIX век - до основањето на Внатрешната македонска револуционерна организација*. Скопје.

Трајановски, А. 2008. *Возобновувањето на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниѣ ѣемаѣизам*. Скопје.

Trencsényi, B., Kopeček M. 2007. Teodosij Gologanov: Letter on the renewal of the Archbishopric of Ohrid. In: *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770-1945)*, National Romanticism, The formation of national movements, Texts and Commentaries, Volume II, ed. Budapest - New York. 188-193.

Dejan BORISOV

Faculty of Orthodox Theology St. Clement of Ohrid in Skopje
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Theodosius Gologanov – the Metropolitan of Skopje (1885–1892)

The paper summarizes the available biographical data on Theodosius Gologanov, the Metropolitan of Skopje (1885–1892). In almost all Bulgarian literature written about the Diocese of Skopje and the Bulgarian Exarchate in Macedonia from 1892 until today, there is a censored gap for the period when Theodosius Gologanov was the Metropolitan of Skopje. He seems to be the largest black hole in the ideal Bulgarian image of the Macedonians as unawakened Bulgarians. Aiming to be at least a short reminder of his life and work, this paper will attempt to summarize the old and new available historiographic sources and fill that gap.

At the end of the 19th century, when the foundation of the Macedonian Revolutionary Organization was its inception, the process for ecclesiastical independence was already in motion, and the Metropolitan of Skopje Theodosius Gologanov played a great role in it. He is the first and only bishop who tried to restore the Archbishopric of Ohrid. To this end, he stopped obeying the Bulgarian Exarchate, its Constitution, and its rules on education. For the needs of the schools in his Eparchy, he printed textbooks with Slavic letters and in local vernacular, he removed the teachers brought in from Bulgaria and appointed native ones, and he paid for these activities from the Episcopal treasury. Clearly understanding the historical and political circumstances surrounding the restoration process of the Archbishopric of Ohrid, he refused to annex the Eparchy of Skopje to the Patriarchate of Constantinople and the Metropolitanate of Belgrade. Instead, he saw a possibility of renewing the Archbishopric of Ohrid by accepting Union with

the Roman Catholic Church since none of the neighboring Balkan states would have an influence on it. Because of this, he was removed from the Eparchy of Skopje but he was not stripped of his Episcopal dignity, so he used the title Metropolitan of Skopje till he died. He spent the rest of his life in Sofia and never received another Eparchy.

KEYWORDS: Theodosius Gologanov, Eparchy of Skopje, Archbishopric of Ohrid, Bulgarian Exarchate.